

Irodalomjegyzék

Albert B. Gábor (2008): A magyarországi tankönyv-revizíós mozgalom a két világháború között. *Századok*, 142. évf. 63-78.

Gyertyánfy András (2015): Magyarságkép külföldi történelemtankönyvekben – idegenek képe hazai történelemtankönyvekben (1987–2014). *Történelemtanítás*, 7. 1–2. sz. <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2015/07/magyarsagkep-kulfoldi-tortenelemtankonyvekben-idegenek-kepe-hazai-tortenelemtankonyvekben-1987-2014-06-01-15/>

Hornyák Árpád – Vitári Zsolt (2009, szerk.): *Magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs (Kutatási Füzetek 14.)

Olay Ferenc (1933): *Magyarország a külföldi tankönyvekben*. Magyar Nemzeti Szövetség, Budapest.

Peregi Tamás (2016, szerk.): *Az első világháború a szomszédos országok és hazánk történelemtankönyveiben*. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Budapest.

Szabolcs Ottó (1990): *Külföldi könyvek magyarságképe*. Tankönyvkiadó, Budapest.

A történelmi regény esélyei

Gondolatok a Sasok a viharban című történelmi regény kapcsán

Az ismert diplomáciatörténeti bonmot szerint „a kis Magyarország atól szenved, hogy nyomasztja a nagy történelme, míg a nagy Egyesült Államokat az zavarja, hogy kicsiny a történelme”. Bár mosolygunk ezen az elmeszüleményen, de attól még tény, hogy mai világunkból, a mai Magyarországból elég nehéz elképzelni, hogy valaha egy Szép Fülöp, aki különben anyai ágon II. András magyar király dédunokája volt, azon aggódott, hogy három fia és egy lánya (mind királyok, illetve királynék lettek aztán) miként házasodjanak, hogy az aktuális magyar király esetleg ne sér-tődjön meg. Vagy éppen azt, hogy volt idő a ködös Albionban, amikor az oklevelek datálásában a hivatkozott méltóságnévsorban a pápa és a francia király mellett a magyar király neve is szerepelt. Ez volt az az idő, amikor még – sok szempontból – az egységes magyar királyság versenyben volt az európai színtér valamennyi országával a „történelmi jelentőség” nevű, amúgy elég értelmetlen és valójában nem is létező versenypályán.

Divat és hagyomány

De utólag a nemzeti emlékezet ezt az állapotot, a vélt vagy valós (a közép-korban inkább ez utóbbi) nemzeti nagyságot szívesen teszi a történelmi identitástudat részévé. Ha sok oka is van a történelmi regény műfaja időről időre való megerősödésének, biztos ez is köztük van. Lehetséges, hogy ez a folyamat világtendencia is az irodalomban és annak szó-

rakoztató műfajaiban meg főleg, elég csak, ha megnézzük az Amazon.com műfaji sikerlistáit, ahol a „historical fiction” 2016 végén, csak az elektronikus formában, 83 ezer (!) különféle címet találunk. E sorok írójának polcán az utóbbi tíz évben megjelent és magyarra fordított Tudor-korról szóló regények éppen egy métert tesznek ki, s lassan már vetekszik ezzel a mennyiséggel Bán Mór Hunyadija, csak magában.

A magyar történelmi regény nem a semmiből jön elő, komoly klasszikusai vannak, hiszen 19. századi két nagyságunk (Jókai és Kemény) is más-más módon, de marandókat alkotott ezen a területen. Felsorolni sem lehetne az utánuk jövő klasszikus történelmi regényíróinkat, de Gárdonyi, Mikszáth vagy Móricz neve mellé is mindenki egyből tud regénycímeket adni. Azt már kevesebben tudják, hogy egy fiatal magyar író (Gulácsy Irén) *Fekete völgyek* című és Mohács környékén játszódó regénye még az *Egri csillagokat* is letaszította a könyvkereskedői trónusról a Horthy-korszak második felében, vagy hogy a Vígszínház rendező-igazgatója, Harsányi Zsolt körülbelül maga tízezer oldalnyi történelmi-életrajzi regényt írt a nagyközönségnek, amit azóta is időről időre ki lehet adni, saját korában angol, német, olasz és holland (!) fordítás is készült némelyikükből. S nem folytatom tovább Herczeg Ferencel és Passuthal, s itt még nagyon sok név állhatna.

Könnyű lenne azt mondani, hogy a „vérzivataros” történetű országok már csak így járnak, s hogy jólesik borongani az értéktelítettnek vélt múlton az értékhiánynak gondolt jelen helyett. Vagy azon, hogy a történelmi katasztrófák identitásbeli feldolgozása egy irodalomban élő és önmagát kifejező nemzetnél egyben irodalmi „orvosságot” kínál a bajokra. Azért az nyilvánvaló, hogy ezekkel az okokkal is számolnunk kell, ha az irodalmi divatok változásán túli magyarázatot keresünk. A magyar történelmi regény tematikája korunkban szétnyílt, a korábbi kedvenc területek (pl. török hódoltság, szabadságharcok) mellett egyre több lett a középkori történelem (pl. Anjou-kori sorozatregény három-négy is van), sőt újabban az ókori is (Pannónia). A minőség, az irodalmi színvonal is rendkívül heterogén, a „magas” irodalom művelői talán nem is tekintik ezeket a könyveknek javát irodalomnak, még Spiró *Fogsága* kapcsán is elhangzottak a gyanús népszerűsége utaló szavak. Persze azt látni kell, hogy ezen regények legtöbbje azt célozhatja meg, hogy egy, a témában jártas írástudó szórakoztató módon

tárja olvasói elé a múltat egy tisztességes módon megírt, megszerkesztett szöveg segítségével, amit az olvasó élvezni tud, és még tanulhat is belőle. (Azt hiszem, a történelmi regényből való történelemtanulásnak külön ethosza van.)

A történelem és a „valóság-redukció”

A történelmi regény viszonya a valósághoz igen különleges, hiszen annak a lehetséges világnak, amit megteremt, nemcsak a belső koherenciájának kell működnie, hanem a létező és ismert történelmi valósághoz is viszonyulnia kell. Szajbély Mihály legújabb tanulmánykötetének metódusára figyelve (*A homokvárépítés öröme* – ahol a szerző Niklas Luhmann társadalomelméleti gondolatait alkalmazza az irodalom és valóság viszonyára) felmerülhet, hogy felfoghatjuk-e az irodalmat akár úgy is, hogy az a beláthatatlan és szerteágazó, ezért megismerhetetlen valóság helyetti modell (Luhmann *redukciónak* mondja) egy kísérleti modell, amiben az író olyan mikrovalóságot teremt, amit ő rendez be, és amely hasonlít a valós világokhoz, csak hogy leegyszerűsített világ. Aminek következménye kettős: lényeglátóan ábrázolható a valós világ valós problémája, mert nem szennyezi be a „zajt”, másrészt alkalmas bizonyos „kísérletek” lefolytatására. Ez utóbbi írói „lombik” lelehetővé teszi, hogy a tőle függetlenül teremtett világon kívül maradva az író „megegye, amit főzött”, a teremtett világát jó eséllyel megfigyelje, mert maga a megfigyelés is tisztább lehet, vagy egyáltalán megvalósítható, hiszen az író az alkotás illetén manőverével lehetővé tette saját kívülállását.

A történelmi regény ennek a kísérletnek egy speciális esete. Tudniillik amiatt egészen más az írói helyzet, mert a „teremtő” ezúttal mások által is megismert, már meg történt, tehát elvileg ismert körülmények újratereztésével dolgozik, így a „lehetséges világ” korlátozott a „valóban volt” és valamennyire ismert világ modelljével. Az előbb összegzett gondolatmenetből adódóan a probléma itt már minimum két-

szintű lesz: a teremtet világ ismert kondíciót is rekonstruálni kell, s közben a kísérleti terephez a működési szabadságot is meg kell szerezni. Vannak szerzők, akik például beérik az elsővel, s nagyon magas szinten. Többek között Colleen McCullough (magyarul 14 kötetes, eredetiben „csak” 7 kötet) Julius Caesar életrajziregény-sorozatában kísérletet tett a kései köztársaságkori Róma újratehermentésére a maga komplexitásában, a lehető legkevesebb redukcióval. De mivel a történelem fősodrát ábrázolta, nem vagy alig hagyott lehetőséget a másodikra, hogy saját figuráival, saját sorsaikkal olyan modellt hozzon létre, amely a történelmileg meghatározott világ redukciója legyen ugyan, de az írói szabadságfok a „világteremtésre” nagyobb legyen azáltal, hogy a szűkebb körülmények és az előtérben játszó szereplők ismeretlenek a történelmi szintéren.

A „Sasok a viharban” és a történelem

Kár lenne egy újonnan megjelent regényt pusztán a fenti töredékes gondolatok illusztrálására „elhasználni”, de nyilvánvaló, hogy az emberben nagy a kísértés, hogy a számtalan megjelenő és eredeti történelmi regény közül eggyel-eggyel megmérje e szempontokat vagy általuk talán magát a regényt is.

Viola Judit (írói álnév, mint hamar kiderül a hálózatot böngészve) első regénye mindjárt egy trilógia nyitánya is. Ennyiben is hasonlít a mai történelmi regények archetípúshoz, itthon és külföldön egyaránt népszerűek a történelmi témát tárgyaló regényfolyamok. Az ismertetések és az olvasói visszajelzések (pl. blogok) hajlamosak ifjúsági regényként említeni, talán egyszerű lineáris szerkezete és fiatalokú főszereplői okán. Mivel számomra például *A koppányi aga testamentuma* vagy az *Egri csillagok* sem ifjúsági regény, ezért ettől a műfaji besorolástól eltekintek azzal együtt, hogy e művek említése a karaktert illetően egyáltalán nem véletlen. Két klasszikusunk elősorolása nem csupán asszociációként érdekes, hanem azért is, hogy felves-

sük, hogyha e regény *olyan vagy hasonló jegyekkel bír, az már nem önmagában a korszerűtlenség jele-e?* (Ezt a kétségtelenül felvethető kérdést el is vetem azzal, hogy inkább lenne érdemes *jó és rossz irodalomról* beszélni, másrészt meg gondolhatunk klasszikusainkra mint mércére, de nem biztos, hogy ha azzal nem mérhetünk hasonlónak valamit, akkor nem értékes vagy érdektelen).

A regény a 13. század végi Magyarországon játszódik, amikor a trónon még az országot a tatárdúlás után sikeresen helyreállító, de már idősödő IV. Béla uralkodik. Az országban egyre fojtogatóbb a bárók uralma, akik vagy az öreg király, vagy fia, az egyre nagyobb hatalmat megszerzeni kívánó V. István pártján állnak. Ezen háttér előtt bontakozik ki az Aba Sámuel családi örökségét ápoló, felemelkedő bárócsalád, az Aba nemzetség egy ágának immár mikrotörténete. A regény ideje igazából mindössze 6-8 év lehet, annyi, amíg a történet elején szereplő Aba Finta, Péter és Amadé (Aba Dávid gyermekei) kamaszokból fiatalemberekké válnak, és az Abaújvár és Gönc vára körüli szűk világukat lassan kinövik. Így a regény második felében már a nagypolitika világában vagyunk Pécestől Budáig, Miskolctól a Győr melletti Csornáig.

A regény történelmi háttéranyaga a főbb vonalakat, a lényeges cselekedeteket, az ismert szereplőket illetően megbízható ismereteken nyugszik. Persze ebbe bele kell érteni azt is, hogy a kor főszereplői is csak foltokban látszódnak a történelmi tablón, sokszor csak a méltóságnévsorokból, oklevél-előfordulásokból, egy-egy krónika odavetett szavaiból rakhatják össze a történészek életük töredékeit. Ilyen értelemben az írói világteremtésnek elég nagy szabadsága van, az ismert tények korlátja nem túl szűkös. Viola Judit könyve jól adja vissza azt az ellentmondásos, sok lehetőséget felvető, tényleg ármánnyal és összeesküvéssel teljes korszak főbb eseményeit, hangulatait és figuráit, ami talán egészen I. Károlyig tart majd. Mert ugyan a korszak szereplőit illetően vannak és lesznek viták (pl. Aba nembéli Lőrinc hogyan lavíro-

zott IV. Béla királyhűsége és V. István között), de az alapélmény ábrázolása korrekt. A kettős hatalom automatikusan hozza létre a társadalom és hatalmi szerkezet alsóbb szintjein is a centripetális és a centrifugális erők bonyolult szövevényét, és ebben a viszonylatban a szereplők erkölcsi állapotuk és érdekeik szerint igyekeznek la-
vírozni vagy éppen csak helytállni.

Egy történelmi regény kapcsán nem kerülhető meg a részletekbe menő hűség a történelmi kisebb-nagyobb „aprólékokat” illetően sem. „[I]gaz könyv, az apróságokig. Mennyi apró tudás, milyen tökéletes fölény az adatokkal szemben!” – írta Babits az 1920-as Nyugatban Laczkó Géza – majd még említendő – Zrínyi-könyve kapcsán. Viola Judit az elvárható gondossággal tájékozódott, képzelőerejét megfelelően korlátozták, terelték a nem mindig könnyen felderíthető történelmi tények és adatok. (Úgy látom, a Kristó-féle *Korai magyar történelmi lexikon*nak [1994] például nagy hasznát vette, nyilván rengeteg más forrás között.) Inkább apróságok, amiket sorolok, de talán nem tanulság nélküliek.

A szereplők időnként pénzzel bánnak, fizetnek, tartoznak, adományoznak. Ebben a regényben is megesis – kicsit a hollywoodi filmek mintájára –, hogy igen bőkezűek: például egy esetben a reggeliért egy arany jár a kocsmárosnak vagy az ötvösnek száz arany. Azt gondolom, ebben a korban napi fizetésre igen ritkán használták – az ekkor még elsősorban – külföldi ve-

résű aranypénzt. Értéke is túl nagy volt az egyszerű tranzakciókhoz, hiszen egy korabeli aranypénz aranyértékre átszámítva (kb. 3,5 g) mai áron 30-35 ezer Ft, azaz a gönci ékszerkészítő egymillió forintot, a vendéglős 30 ezret kaphatott a regény világában. (Nyilván ezek az összehasonlítások csak nagyságrendileg érdekesek, amúgy teljesen alkalmatlanok az életmód, a jövedelmek korabeli relációjában.) Aztán a fahéj és a szegfűszeg: valószínűleg csak a regény ideje után kétszáz évvel íze-
síthettek vele itthon bármit. Bár a sakk a 12. század végén megjelenik a francia forrásokban, de talán az túlzás, hogy alig 100 év múltán a regény szereplőinek jelentős része ismeri is és játszani is tudja (még ha ez kedves színteljesíti amúgy a történetnek). Szent László hermáját a regényben ábrázolt változatában Zsigmond királysága alatt ké-

*Egy történelmi regény kapcsán nem kerülhető meg a részletekbe menő hűség a történelmi kisebb-nagyobb „aprólékokat” illetően sem. „[I]gaz könyv, az apróságokig. Mennyi apró tudás, milyen tökéletes fölény az adatokkal szemben!” – írta Babits az 1920-as Nyugatban Laczkó Géza – majd még említendő – Zrínyi-könyve kapcsán. Viola Judit az elvárható gondossággal tájékozódott, képzelőerejét megfelelően korlátozták, terelték a nem mindig könnyen felderíthető történelmi tények és adatok. (Úgy látom, a Kristó-féle *Korai magyar történelmi lexikon*nak [1994] például nagy hasznát vette, nyilván rengeteg más forrás között.) Inkább apróságok, amiket sorolok, de talán nem tanulság nélküliek.*

szítették, a korábbi változat lehet, hogy csak egy koponyacsonttartó ékszer volt, aligha mutatta Szent László király nemes orrvonalát. A 13. században nem képzelhető el, hogy egy viszonylag jelentéktelen csatában 40 ezres lovagi seregek harcoljanak, és közülük 15 ezren a harctéren maradjanak, lehet, hogy a valóság ennek csupán tizede. Csornáról a segítséget nem a domonkos, hanem a premontrai kolostorból kellett hozni, mert több mint 800 éve a premontraiaknak van rendházuk, kolostoruk a Rába-köz fővárosában. Ilyen apróságokra gondoltam, de hangsúlyozom, hogy ezek száma és a tévedés illúzióromboló hatása

minimális. (Annak idején a *Fekete vőlegényeket* az új kiadás számára átnéző Szakály Ferenc történész a rendkívül akkurátus Gulácsy szövegében is talált pár hasonló hibát. Valószínűleg mindig lesz olvasó, aki ezeket felleli, de ha jó a könyv, s a történelmi ábrázolás teljessége hiteles, akkor könnyebben átléphetünk rajta.)

A történelmi regény nyelve és alakjai

Mindjárt a munka elején érdekes kihívás a (magyar) történelmi regényíró számára a nyelvi állapot tükröttese, a nyelvi archaizálás. Ennek szintén nagy hagyománya van irodalmunkban, és más irodalmak is küzdöttek és küzdenek persze vele. Robert Merle híres *Francia história* ciklusa például elhíresedetten elegánsan oldotta meg 16. századi franciát (benne a périgordi szójárást is), mégpedig úgy, hogy nem utánozta, rekonstruálta, hanem stilizálta azt. (Ezt egyébként a magyar fordításban Görög Livia is bravúrosan oldja meg.) Itthon a két háború közti időszakban két történelmi regényíró – akkor sokat vitatott módon – valóságos történelmi nyelvi rekonstrukcióval kísérletezett, az említett Laczkó Géza a 17. század eleivel (*Német maszlag, török áfium*, 1918) és nem sokkal később Kodolányi János az Árpád-korival (*Julianus barát*, 1938). Bizonyos mértékben ide számíthatjuk az említett Gulácsy Irént is (*Fekete vőlegények*, 1927), bár az író inkább lexikográfiai értelemben archaizált, s nem csupán szereplői beszédét, de a narratívát is áttette egy sajátos régies, mégis expresszionista stílusba. A *Sasok a viharban* e szempontból nem merül ilyen mélyre, inkább a beszédmódok archaizálásával operál úgy, hogy láthatóan a szerző „beveti” saját nyelvi és nyelvjárási tapasztalatait is. Alapjaiban ez jól sikerült, inkább néha leegyszerűsítettsége zavar, „számtalan az *soc vala vala vala*”, mondhatnánk Szenczi Molnár Alberttel szólva. Amikor a beszélők belemelegszenek, és az előadás sodróvá válik, akkor ez az archaizáció is kitisztul, és a mesterséges dagályosság, a mimelt fennkölttség is arányosabb lesz.

Viola Judit figurái nem egységesen kidolgozottak, paradox, de nem a három valóságos főszereplő alakja sikerült a legjobban, hanem a két „öreg”: Izabella aszszony és Lőrinc úr alakja. Az író őket néhány vonással, beszédmóddal ügyesen tudja pozicionálni és megjeleníteni. Hozájuk képest az apafigura (Aba nembéli Dávid úr) sokkal halványabb és egysíkúbb. A három gyermek sorsa és jelleme nem egyformán izgalmas, Péter a legkevésbé összetetten ábrázolt, Amadé (gyanitom, a tervezett trilógia is valójában őt állítja majd középpontba) figurája kellően komplex és letisztult, Finta kétarcúságában – ebben a kötetben – még benne maradtak a lehetőségek. A regény elején felvázoltakhoz képest nem bontakozott ki például az a negatív előérzet, ami a regény elején erősebben belengi alakját. V. István király néhez dió, mert máig vitatott a történettudományban. Apjával, az „új országalapítóval” egyre jobban szembekerült, és aztán mégis potenciálisan az Árpád-kor egyik legígéretesebb uralkodójának látszik, majd tragikusan fiatalkori halála számtalan elvarratlan szálalát hagy az 1270-es évek megoldatlan dolgaiban. Mindezt a regény valahogyan érzékelteti, de talán nem eléggé markánsan, ez a történelmi személyiség sokkal több lehetőséget kínál. A „bajkeverők” közül Kőszegi Nagy Henrik alakja emelkedhetne ki, benne nyilván nagy potenciál van, de ahhoz, hogy igazán emlékezetes legyen, alaposabb kidolgozottságra lett volna szükség. A mellékszereplők közt is van figyelemre méltó, így például Karacs, a mindenes katonaeMBER, vagy a regényben meg sem szólaló Árnyék, s a számtalan jól eltalált pap- és szerzetesfigura.

Mélység és magasság

A regénynek legjelentősebb gondjai nem az eddigi említettekkel vannak, hanem a benne maradt lehetőségekkel. Ami miatt a könyv kapcsán az olvasók körében (pl. a moly.hu blogjain) is rendre felvetődik az említett ifjúságiregény-probléma: látószólag azért, mert három gyermek sorsát

mondja el. Vagy azért, mert kedves epizódjai (a sólyomtörténet, a bivalyeset és társai) rokonok az ifjúsági regények kalandjaival. E kérdés kapcsán a regény – véleményem szerint – legközelebbi rokonára, Karczag György nagyszerű Árpád-kori témájú könyveire érdemes utalni. A szomorú sorsú és kiváló író könyveit a korabeli művelődéspolitikai csak a Móránál engedte megjelentetni, a fiatal háromregényes író az Írószövetség is mereven elutasította, mintegy „bezárta” az ifjúsági regényíró kalitkájába. De hogy ma ezt igazságtalannak érezzük, s regényeit többnyire felnőttként olvassuk, annak oka az, hogy Karczag könyvei nem terjengősen ugyan, de részletekbe mutatón kidolgozottak, a regény „folyása” kényelmesen helyet tud adni az ábrázolás elmélyültségének. Azt gondolom, hogy Viola Judit könyve azért hathat „ifjúságinak”, mert az ábrázolni akart magyar történelmi korszak komplexitásához, a főfigurák sokoldalúságához, a megragadni szándékolt történelmi tanulságokhoz képest túl „vékonyra” sikerült. Szándékosan használtam ezt a szót, ami utal egyrészt a kislakú könyv viszonylag rövid terjedelmére, de utal arra is, hogy a tervezett trilógia nyitódarabjaként egyes részeiben megérdemelte volna az elmélyítést, a kevesebb leegyszerűsítést és a környezet alaposabb rajzát is. Különösen látszik ez a hiányosság, amikor a főhősök kénytelenek teoretikusan (akár történelmi esszéként is) megfogalmazni gondolkodási irányukat, cselekedeteik mozgatórugóit, vagy éppen a saját vagy a királyság sorsa feletti félelmeiket. Nyilván hosszadalmasabb, de sokkal hatásosabb és meggyőzőbb lenne, ha ezek a szereplők vitáznának, beszélgetnének, és

különféle nem elbeszél, hanem dinamikusabban ábrázolt cselekedeteikkel mutatnák be önmaguk választott útját, önmaguk lehetőségeit. Egy kényelmesebb, elmélyültebb vonalvezetés megkímélhette volna a könyvet a néhol didaktikus „mindentudó írótól” is, hiszen a tanulságok, a jellembeli tulajdonságok és indítékok, a koreszmék mind-mind a történelekből és az ábrázolásból bomlottak volna ki. Azt gondolom, hogy az írásom első felében leírt lehetséges világábrázolás, a historikus valóság regénybeli „redukciója” így jobban kelthette volna a *valóban volt* valóságának illúzióját.

A *Sasok a viharban* a mai nagyon széles történelmi regény kínálati palettán azonban megállja a helyét. A felsorolt kritikai észrevételek ellenére sokaknak lesz kedvvel olvasott történelmi regénye. Kedves vagy éppen riasztó alakjai közül nem egy emlékezetes marad, kalandjai, helyszínei – így a címlapon is megtalálható gönci Amadévár – sokaknak lesznek érdekesekek, izgalmasak. Van arra is esély, hogy egy trilógia részeként majd az első kötet is más dimenzióba kerül, s visszafelé nézve, az egész részeként megváltozott értelmet nyer. Így azt is remélhetjük, a folytatásban elmélyül majd mindaz, ami segít nagyobb sodrású, szélesebb medrű irodalommal változtatni a formát, és kibontja az ábrázolt izgalmas történelmi idők (a „kiskirályok” korának kialakulása), megidézett szereplők valamennyi lehetőségét.

Viola Judit (2016): *Sasok a viharban*. Aethnaeum Kiadó, Budapest. 368.

Kokas Károly